

A hitvita jelenség kérdései és a *felső-magyarországi hitvita**

Noha a 16–17. századi irodalom kapcsán természetes könnyedséggel beszélünk hitvitákról és hitvitázó irodalomról, egyáltalán nem könnyű annak meghatározása, hogy *mi* tekinthető hitvitának. A tágabb kifejezés: *hitvitázó irodalom, polemikus irodalom* is valamiféle tartalmi alapon szerveződő gyűjtőfogalomként hat és rámutat arra, hogy a korszakban a hitvitázás az irodalom szinte minden regiszterét átfogó jelenség volt. Így, a disszertációm témájaként megjelölt *felső-magyarországi hitvita* részletes vizsgálata előtt, úgy vélem szükséges röviden számot vetnem azzal, hogy mit is érthetünk *hitvita* alatt, mi jellemzi azt az irodalmi, kulturális jelenséget, amelyet hitvitázó irodalomnak nevezünk.¹ Továbbá felvezetnem azokat az érintkezési pontokat, melyek által egy szűk kutatási téma (*felső-magyarországi hitvita*) kapcsolódhat a 16–17. századi polemikus irodalom hagyományaihoz.

A nyomtatott vitairatok

A problémát talán részben az okozza, hogy mai irodalomértésünk jelentősen különbözik a korábbi, a modernséget megelőző századok irodalmiságától, amikor is a mainál sokkal kiterjedtebb szöveguniverzum, a *litterae* értelemben vett irodalom magában foglalta a korabeli kultúra teljes nyomtatott, írott anyagát.² A szövegek „középkori” létmódja,³ az emberi életben betöltött használati, funkcionális szerepe,⁴ a tematikusan sokrétű kommunikációs tereket betöltő változatos műfajisága jelentősen különbözött a modern

---

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ A kérdéskört legteljesebben Heltai János tárgyalta: „a hitviták a reformáció és a katolikus megújulás korának tipikus kommunikációs formáját jelentik, amelyben a keresztyén hittel kapcsolatos vitás kérdéseket tárgyalnak.” HELTAI János, *A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete = „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”*: *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 251–301, 254.

² TARNAI Andor, *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása = Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 2004 (*Historia Litteraria*, 16), 5–31. A kérdés újabb kifejtése: SZENTPÉTERI Márton, *Eszmetörténet és irodalomtudomány*, Hel, 2009/1–2, 5–21.

³ HELTAI János, *A szöveg tekintélyének forrása Magyarországon a barokk kor elején = Hatalom és Kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai II.*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2004, 678–694, 678.

⁴ HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Universitas–OSZK, 2008 (*Res Libraria*, 2), 21–34.

irodalmi alkotásokétól.⁵ A korszak irodalmában való tájékozódás és kutatás alapfeltétele, hogy számolunk ezekkel a „különbözőségekkel”, s a belletrisztikus, a modernség esztétikai szempontjait érvényesítő értékrendet nem vetítjük rá teljes egészében a 16–17. századi irodalomra. Bár megjegyezném, hogy éppen a hitviták kapcsán világított rá Balázs Mihály a fikciós, irodalmias írásmódnak e vallásos irodalmi műfaj körében történő megjelenésére.⁶ Mindenesetre, ha a modernség felől szemlélnénk, akkor a polemikus irodalom termései inkább az egyház- és teológiatörténet kutatói számára volnának érdekesek, holott a hitviták jelentős irodalmi művek voltak a maguk idejében, s a vallásos kommunikáció közösségi dimenzióit megjelenítő szövegek legmeghatározóbb és számszerűleg is jelentős csoportját alkották. Meghatározni, leírni már csak formai (prózai, verses, drámai) sokszínűsége miatt is nehéz e jelenséget. Ám a kora újkori⁷ embereknek – úgy vélem – a formai szempontoktól függetlenül egyértelmű lehetett, hogy a nagy *littera*ben mikor, milyen szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozást tekintsenek polemikus műnek – vagy bármilyen más „műfajba” tartozónak –, s valószínűleg az volt a hitvita, amit a befogadók annak olvastak / értettek, illetve azzá olvastak / értettek, alakítottak.⁸ Ez az „alakítás” gyakorlatilag a hitvita létmódjához tartozik.⁹ Egy vitairat nem hitvita, még akkor sem, ha nyilvánvalóan egy már létező, a felekezetek között állandóan folyó polemikus teológiai diskurzus elemeként jön létre. Annak, aki bele akar szólni a felekezetek közötti vitába nyilvánvalóan ismernie, tudnia kell azt a kontroverzeteológiai kontextust, amelyben szövege érvényesül. Ugyanakkor a hitvita akkor jön létre, amikor egy vitairat kiprovokál egy célzottan a szövegre és szerzőre irányuló választ, megteremtve a dialogicitáson alapuló vitaszituációt. Így talán azt mondhatnám, hogy az *írásbeli hitvita az egymásra válaszoló vitairatok, vagy hitvitázó, polemikus hangvételű művek dialógusából, egy adott dogmatikai, egyházügyi kérdés körül létrejövő szövegek együttese.*

---

⁵ BENE Sándor, KECSKEMÉTI Gábor, *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez*, Hel, 2009/1–2, 201–225, 209–210.

⁶ BALÁZS Mihály, *Fikció és valóság Jacobus Paleologus Disputatio scholastica című művében* = B. M., *Felekezetiesség és fikció*, Bp., Balassi, 2006 (Régi Magyar Könyvtár Tanulmányok, 8), 175–192.

⁷ Noha a jelenkori eszmetörténeti kutatás elveti az „Early Modern” kifejezés használatát a 16–17. századra, s a reneszánszt mint a középkort betetőző szakaszt tárgyalja, úgy vélem a magyarországi irodalomtörténeti diskurzusban használt „kora újkor” kevésbé félrevezető tartalmisággal bír, ezért is használom. JOHN MONFASANI, *A reneszánsz mint a középkor betetőző szakasa*, ford. DOBOZY Nóra, Hel, 2009/1–2, 183–200.

⁸ Heltai János műfajelméleti monográfiájában összegzi az 1600 és 1655 közötti hitvitákat, s adatai szerint 168 nyomtatvány tartozik a vitairatok körébe, „ebből 99 a valódi vitairat, 69 pedig egyéb műfajú hitvitázó munka: 8 prédikáció, 21 vallási tanítás, 35 iskolai vizsgatétel és öt katekizmus”. Tehát az ún. valódi vitairatok mellett a korszak vallásos irodalmi műfajainak nagy részében megjelenhetett a hitvitázás, azaz különböző műfajokba tartozó kiadványokat is hitvitaként olvashattak. HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában 1601–1655*, Bp., OSZK–Universitas, 2008 (Res Libraria, 2), 108.

⁹ Ennek a hitvitává „alakításnak” lehet példája Pázmánynak a Magyar ellen írt *Felelete*. THIMÁR Attila, *„Halhacza mit mond zent Bernard ti felöletec” – gondolatok Pázmány Feleletéről = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001, 205–218.

Modern értelemben vett irodalmi műfaj helyett a hitvitát inkább korjelenségnek, vallási, eszmei, politikai tanok kifejtésére alkalmas dialogicitást kívánó vallási kommunikációs formának lehet tekinteni, ami írásban és szóban is létezett. Az írásbeli hitvita tehát több szövegből áll, s ezért talán ezen irodalmi jelenséggel kapcsolatos következő kérdésünk inkább arra irányulhat, hogy *hogyan* is jön létre? Illetve hogyan épül fel a *hitvita szövege*? Létrejön-e a különböző felekezetű, egymással vitatkozó szerzők által mégis közösen alkotott, írt, megteremtett hitvita szöveg? A korszakban létező szövegalkotói gyakorlat, az imitáció¹⁰ és kompiláció mellett,¹¹ megfigyelhető-e a hitvitákban az egymás szövegeit használó, belső szövegkapcsolati rendszert létrehozó szerzői módszer?

A kérdés, amely a vita belső intertextuális viszonyrendszerére vonatkozik, alapvetően a hitvita létmódjából indul ki. Éppen ezért úgy vélem, hogy a disszertációm vizsgálati anyagát képező *felső-magyarországi hitvita mint szöveg* alkalmas arra, hogy a vita belső kapcsolatrendszerét, intertextualitását vizsgáljam. Hipotézisem szerint az általam vizsgált hitvitában a szövegkapcsolat két szintjét is meg lehet különböztetni. Az elsőben természetesen ezek a szövegek is az egyházi / vallásos szöveghagyományhoz kapcsolódnak, arra épülnek, s az alteritás szövegvilágához kötődnek. A vita teológiai kérdése ugyanis az ekkleziológia ügye körül forog.¹² Ugyanakkor úgy vélem, e szövegekben létezik egy új, csak a hitvitázók szövegkapcsolati rendszere által létrehozott, szinte modern irodalmi játéknak tekinthető szövegvilág is. A szerzők megteremtenek egy irodalmi, fikciós vitateret, amely újszerű poétikai, esztétikai tartalommal bír. Ez a második, fikciós szövegvilág rátelepszik a teológiai vitára, s szinte fontosabbá válik, mint maguk a dogmatikai kérdések. Az irodalmias játék alapja, hogy a református szerzők gúnyt akarnak üzni a katolikus tanokból és a térségben térítő jezsuitákból. Mivel a jezsuita szöveg azt fejt ki, hogy a katolikus egyház hegyként emelkedik a világban, s a tradicionális hegy attribútumot használja érvként, a protestánsok ebből igyekeznek gúnyt üzni. A fikció része, hogy a hitvitázók gúnyneveket és szerepeket adnak egymásnak, beleírják egymást a hitvitába.¹³ Szerzői szerepeket vesznek fel, s kialakul egy belső narratíva és szövegvilág, amely fokozatosan épül fel az egymásra felelő iratokban.

---

¹⁰ BÁN Imre, *Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája* = B. I., *Költők, eszmék, korszakok*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997, 23–64.

¹¹ HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció = Pázmány Péter és kora...*, i. m., 251–260; MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium (Szövegalkotás barokk prédikációinkban)*, ItK, 2003, 261–276.

¹² E kérdést részben érintettem egy korábbi dolgozatomban: GARADNAI Erika, *Metatextualitás a felső-magyarországi hitvitában = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 315–322.

¹³ GARADNAI Erika, *Hitvita, avagy ki is a csalárd lélek? Gúnynev és szerzői szerepjáték a felső-magyarországi hitvitában*, Iskolakultúra, 2011/8–9, 34–41.

Elemzésemben tehát szeretném bemutatni, példákkal szemléltetni a szövegkapcsolati rendszer által létrehozott fiktív szövegvilágot. Véleményem szerint a katolikus hegy szimbólum kigúnyolása egyrészt szinte modern irodalmi játék, másrészt egy fontos egyháztani, ekkleziológiai vitát is közvetít és szemléltet. A hegy mint az egyház szimbóluma a katolicizmus régiségét, egyetemességét fejezi ki. Ennek a kigúnyolása tehát fontos egyháztani / ekkleziológiai ügy, ilyen értelemben pedig a hitvitában létrejön egy „valódi” dogmatikai vita és egy katolikus teológia-paródia.

A szóbeli hitvitázás

A nyomtatásban megjelent hitviták – nyilván az olvasni tudás feltétele miatt – elsősorban a főúri, művelt olvasóközönséget célozták meg, de ugyancsak fontos volt a társadalom alsóbb rétegeit elérő *szóbeli hitvitázás* is. Ez a reformáció kezdetétől kísérőjelensége és eszköze volt a térítésnek, s számos forrás szól arról, hogy a szóbeli hitvitázás, a vallási tanokról való beszélgetés teljesen általános volt az egyszerű nép körében is.¹⁴ Nyilván szóbeliségük tűnékeny jellege miatt ezek kevésbé vizsgálhatók, s inkább csak a híresebb szóbeli polémiákról szóló beszámolók, a jelentősebb asztali beszélgetések nyomán keletkezett iratok,¹⁵ a szóbeli disputákra utaló hitvitaszövegek, illetve az elsősorban a jezsuitákra jellemző 17. századi térítési gyakorlat nyomán következtethetünk gyakoriságukra, a térítésben játszott fontos szerepükre. Annak persze, hogy a főúri rendek és a köznép körében is nagy népszerűségnek örvendett a szóbeli hitvitázás vélhetően nem a száraz teológiai tanok, dogmatikai kérdések elmélyült ismerete lehetett az oka. Sokkal inkább az, hogy a szóbeli hitvita mint a korabeli nyilvánosság egyik látványos eleme erős szórakoztató jelleggel bírt, főleg, ha valamelyik fél megszegényítésére, és a trágárságokat sem mellőző kigúnyolására is sor került. További jellemzője a szóbeli hitvitának, hogy alapvetően eseményjellegű, s általában előre megtervezett és megszervezett, napokig vagy akár hetekig tartó eseménysor

---

¹⁴ „A vallás ügy volt beszélgetések tárgya, mint ma a politika. Mindenki hallott valamit, mindenki tudott valamit, mindenkinek volt véleménye. A kocsmákban könyveket olvastak fel, és prédikációkat vitattak meg. A szóbeli információ hatását nem lehet túlbecsülni. Úgy tűnik, a hitviták hallgatása sokak kedvenc időöltésévé vált. Ezeket a hitvitákat többnyire nyilvános helyen tartották, és óriási tömegeket vonzottak. Sok híres vita a hódoltságban zajlott. Semmi nem tudta kiölni a teológiai beszélgetések szenvedélyét. Nem tudjuk, mi bővölte el jobban az embereket, a résztvevők látványos fellépése-e, amit a mai tömegszórakoztatás fogalmaival is le lehetne írni, vagy a nehezen érthető teológiai érvelés. A lényeges az, hogy a hitviták valamilyen módon a legegyszerűbb emberekig eljutottak.” PÉTER Katalin, *A pap templomából a gyülekezet templomába vezető út*, Egyháztörténeti Szemle, 2006/2, <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-papoktemploma.htm> (2012.06.10).

¹⁵ HELTAI János, „Szent atyák öröme”: *Medgyesi Pál és Vásárhelyi Dániel hitvitája = Europa Balcanica–Danubiana–Carpathica: Annales cultura–historia–philologia*, szerk. MISKOLCZY Ambrus, Bp., ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1995, 226–227.

lehetett, mint például az 1591. évi csepregi kollokvium.¹⁶ De spontán jellegű, alkalom szülte váratlan találkozások során is kialakulhatott szóbeli hitvitázás a felekezetek képviselői között, s a térítés során mindennaposak voltak a szóbeli csatározások.

Arról, hogy hogyan is zajlottak a szóbeli disputák, gyakran a nyomtatott vitairatok szövegei árulkodnak leginkább, s nem is elsősorban a korábban megesett szóbeli vita eseményeinek feljegyzésével, hanem a belső, eleve párbeszédes, szóbeli vitaszituációt megjelenítő, utánzó s imitáló, dialógusokból álló szerkezetükkel. Hiszen „a párbeszédes forma hűségesen felidézi előttünk a kor hitvitáinak légkörét”.¹⁷ Nyilván maguknak a szerzőknek is az lehetett a szándékuk, hogy a korban modernnek számító nyomtatásban megjelenő polémia a könyvben olvasható szöveg által is megteremtse azt a belső hitvitálátványosságot, eseményt és élményt, amelyet a templomok előtt, városok piacain lezajló disputák tudtak létrehozni. Talán ezért jelenhetett meg a vallásos irodalomba tartozó műfajok között leginkább a hitvita iratokban a köznap, élőnyelvi forma, a friss, eleven, ma is „ütős” nyelvi humor.

A szóbeli hitvita jelenségének tárgyalása a *felső-magyarországi hitvita* szövegei kapcsán két okból is megkerülhetetlen. Az egyik, hogy a térség katolizálását, illetve a fejedelmi család katolikus hitre térését szolgáló polémiának volt egy szóbeli előzménye. A szakirodalom által *sárospataki hitvitaként* ismert asztali vita, amelyben a Nádasdy Ferenc országbíró tekintélyével támogatott jezsuiták az özvegy fejedelemasszonyt, Báthori Zsófiát és fiát, I. Rákóczi Ferencet igyekeztek megtéríteni.¹⁸ E szóbeli disputa következményeként létrejövő konvertálás mint politikai aktus, és a nyomában induló felső-magyarországi jezsuita térítés és hitvitázás tehát szorosan összefüggött. Éppen ezért a korszak politikatörténeti összefüggésrendszerében is érdemes tárgyalni az ügyet, s a vitaszövegek azon részeit vizsgálni, amelyek a politikatörténeti, eszmetörténeti kontextusra utalnak.¹⁹ A másik ok, amiért érinteném e jelenséget, hogy magukban a vitairatokban szinte valamennyi szerző megemlékezik a városban zajló, gyakran nagy nyilvánosságot kapó, még a fejedelmi családot is érdeklő szóbeli disputázásról. A hitvitázók ugyanis az írásbeli polémia mellett a város terein is találkoztak, összecsaptak, s habár természetesen valamennyi fél a saját győzelmét könyvelni el vitaszövegeiben, képet kaphatunk arról, hogy ez a források hiánya miatt kevésbé

---

¹⁶ HELTAI János, *A 16–17. századi magyarországi hitviták...*, i. m., 251–300, 259.

¹⁷ BITSKEY István, *Hitviták tüzeiben*, Bp., Gondolat, 1978 (Magyar História), 183.

¹⁸ KULCSÁR Árpád, *A sárospataki hitvita: 1660. szeptember 30. – október 1. (Forrásközlés) = Fiatal egyháztörténészek írásai*, szerk. FAZEKAS Csaba, Miskolc, ME BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1999, 21–46, <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/kulcsar.htm> (2012.01.04).

¹⁹ GARADNAI Erika, *Szövegtekintély és főúri reprezentáció a Három üdvösséges kérdésben = Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2010. november 10.: Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa*, szerk. FEKETÉNÉ PÁL Enikő, Miskolc, ME Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály, 2011, 22–28.

kutatható jelenség (szóbeli disputa) hogyan is zajlott a 17. század folyamán.²⁰ Milyen eseménynek, nyilvánosságformáló cselekedetnek számított a polémia, illetve milyen, az összecsapás metaelméleti kérdéseit tisztázó vitamódszertani problémák²¹ merülhettek fel egy disputa körül.

A hitvitázó dráma

A párbeszédese formában íródott, általában egy katolikus és protestáns fél beszélgetéséből felépülő nyomtatott vitairatok mellett akadt még egy, a szóbeli hitvitázás hangulatát felelevenítő, s azt minden látványelemével rekonstruáló műfaj is: *a hitvitázó dráma*. Itt persze újabb műfajelméleti kérdésekbe botlunk.²² A kor irodalmi gondolkodásában ugyanis a drámát egy értekezési formának tekintették, s a drámairodalom megítélésében a szembenálló felekezetek között is volt különbség.²³ A protestáns egyházakkal szemben elsősorban a katolikusok, illetve a jezsuiták használták a színpadra állítható dialógusos szövegeket főként oktató célzattal, bár az iskoladrámák között a hitvitázó művek csak egy kisebb csoportot alkottak. Ami érdekes lehet számunkra e műfaj kapcsán az az, hogy jellemzően a 17. század második felétől, a hitrendszerek megszilárdulása után jelentek meg, majd virágkorukat éppen abban a 18. században élték, amikor a „valódi” hitvitázás már teljesen háttérbe szorult. Emellett az „időbeli eltolódás mellett” az is megállapítható, hogy a hitvitázó drámák fő célja már nem a meggyőzés, hanem a felekezetben való megtartás, a hitélmény közvetítése, a vallásban való megerősítés volt. A hitviták egyik fő funkciója a térítés mellett eleve a felekezeti önmeghatározás, a felekezeti identitás közvetítése, az adott konfesszióhoz való tartozás, az ellenféllel szembeni önmeghatározás volt.²⁴ Így úgy vélem, a hitvitázó drámák 18. századi elterjedtségének és népszerűségének talán éppen az lehetett az oka, hogy átvették és sikeresen közvetítették azt a korábban a hitvitákban is meglévő funkciót, hogy a saját felekezethez való tartozás hitélményét, a felekezeti identitás kifejezését megjelenítsék.

---

²⁰ HELTAI János, *Hitvita a bibliai konzekvenciákról 1665–1666-ban = Biblia Hungarica philologica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban: az Országos Széchényi Könyvtárban a „Biblia Sacra Hungarica, a könyv »mely örök életet ád«” (2008. 11. 21–2009. 03. 29.) című kiállítás alkalmából 2009. január 30-án tartott konferencia előadásai*, szerk. HELTAI János, Bp., Argumentum Kiadó–OSZK–MTA Irodalomtudományi Intézet–MOKKA-R Egyesület, 2009, 161–170.

²¹ KECSKEMÉTI Gábor, *Pázmány vitapartnerei és a wittenbergi egyetem = „Tenger az igaz hitrül...”, i. m., 43–66, 45.*

²² A korabeli drámairodalmat feldolgozó gazdag szakirodalom ismertetésétől azonban most terjedelmi okokból eltekintenek.

²³ NAGY Júlia, *Hitvitázó drámák a 16–18. században = „Tenger az igaz hitrül...”, i. m., 217–224, 218.*

²⁴ TÓTH Zsombor, *Megjegyzések a „(hit)vita antropológiájához”: Esettanulmány = „Tenger az igaz hitrül...”, i. m., 175–198.*

Már az eddigi fejtegetésből is kitűnhetett, hogy a hitviták, legyenek azok írásbeliek, vagy szóbeliek, rendkívül széles befogadói tábort, közönséget értek el. Sőt talán megállapítható, hogy a kor vallásos irodalmán belül a hitviták voltak azok, amelyekkel az egyházak a társadalom valamennyi rétegét egyszerre meg tudták célozni. A mesteri és különleges jelenségben éppen az volt, hogy egy írott vagy elhangzott szöveg képes lehetett a műveltség különböző szintjén álló embereket megszólítani, befolyásolni. S éppen olyan hatáskeltő tudott lenni egy művelt főúr és egy egyházi személy számára a hitvitázók asztali fejtegetése, vagy egy templom előtti disputa, mint az ott egybegyűlt sokaság, polgárok, parasztok, kereskedők számára. A szóbeli hitvita nyilvánossága, amely felölelte a kor társadalmának minden rétegét, megkövetelte a résztvevőktől, hogy mindenkit megszólítsanak, mindenkinek mondjanak valamit, hiszen az egyedül üdvözítő hitnek, mindenkire el kellett jutnia, ráadásul ugyanolyan hatásfokkal és egyidejűleg. Ez a többszólamúság – vagy ahogy Thimár Attila fogalmaz – polifonikusság a hitvita műfajának egyik sajátossága volt, s általában három olvasó / befogadó típusra kellett hatnia a szövegnek: a vitapartnerre, a világi joggyakorlóra és a hívekre.²⁵ A többszólamúság persze teljesen érthető, ha szóbeli disputáról van szó, hiszen a vitázó fel tudja mérni, hogy milyen közönség előtt beszél, kik azok, akiket szavaival el kell, hogy érjen. A nyomtatott iratoknál viszont, amelyeket eleve csak egy bizonyos műveltséggel rendelkező réteg tudott befogadni, elvileg nem lett volna szükség a többszólamúságra. Mégis, a vitairatok hitelesen jelenítik meg azt a retorikai bravúrt, amellyel a szóbeli megszólalásokkor is éltek a felek. A szerzők feltehetően az olvasásos hitvita-élményben is igyekeztek a befogadóban a szóbeli látványélményt ismételtelen felkelteni, előhívni, megerősíteni. Tulajdonképpen a hitvitának ez a retorikai sajátossága, polifonikussága teszi lehetővé, hogy különböző szövegszintekből változatos diskurzustípusok jöhessenek létre. Véleményem szerint a *felsőmagyarországi hitvitában* is e retorikai tulajdonság érvényesül, amikor egymásra épülve ugyan, de jól elkülönülten létrejöhethet a teológiai és a fiktív vitatér. Mivel a vitázók alapvetően a hallgatósághoz, illetve a vélt / feltételezett olvasóközönséghez igazodtak, ezért a szövegelemzések arra is rámutathatnak, hogy az 1660-as években milyen nyilvánosság előtt zajlottak e viták, milyen társadalmi rétegeket vontak be a polémiába.

A többszólamúság mellett a hitviták másik sajátos retorikai tulajdonsága, hogy a szerző nem mai értelemben vett individuumként, hanem egy közösség tagjaként szólal meg. A vitázó beszédmódja abból a sajátos kommunikációs stratégiából fakad, hogy önmagát / felekezetét valamivel szemben, kontroverz módon értelmezi. A kiinduló kommunikációs helyzet tehát az

---

²⁵ THIMÁR Attila, *Pázmány Péter a vitapartner?*, ItK, 1999, 114–127.

ellenkező nézettel való szembehelyezkedés, ami kialakítja és meghatározza a vita diskurzusát.²⁶ Ez a felvállalt közösség, felekezet, egyház alapvetően a szerző személye felett áll, de felette áll az az egész vallásos szöveghagyomány is, amelyből műve táplálkozik, merít, idéz, amelyet mozgat, használ, citál, imitál. Ezért a sokszor felmerülő kérdés, amely a hitviták és egyáltalán a korszak vallásos irodalmi alkotásai kapcsán a szerzőség szempontjait boncolgatva felmerül, tulajdonképpen némileg anakronisztikusnak tűnik. A modern értelemben vett szerző ugyanis a kor irodalmában kis túlzással: nem létezik. Ugyanakkor jellemzően a hitvitázó irodalomban figyelhető meg az a szinte modern irodalmi, névrejtéses játék, melyet a polémiák taktikai elemeként, s a térítést szolgáló szerzői magatartásként szoktak értelmezni. Éppen ezért a *felső-magyarországi hitvitában* megfigyelhető, a vita „mikro-irodalmi” közegében létrejövő öntudatos szerzői névhasználat, prédikátori szerep, ál- és gúnynév alkalmazása külön elemzés tárgyát képezheti. De a szerzők által felvállalt és a szövegekben megjelenő felekezeti, nemzeti, „regionális” identitás közvetítése is a vizsgálat egyik területe lehet.²⁷

Összegzés

Azok a kérdések, amelyek felmerülhetnek egy egymással összefüggő szövegtörzs, jelen esetben a *felső-magyarországi hitvita* kapcsán, alapvetően a *hitvita létmódjából* egyedi retorikai sajátosságaiból, a felekezeti önmeghatározást közvetítő, irodalmias játékokra alkalmas tulajdonságaiból adódnak. A vizsgálatra kijelölt hitvita persze zárt belső szövegvilágával, időbeli és területi „közelségével”, regionális jellegével eleve egy kivételes műnek tekinthető, melynek vizsgálata nemcsak a hitvitázó irodalom, de az egész 17. századi vallásos irodalmi kommunikáció megismerésében is fontos.

---

²⁶ TASI Réka, „Könnyű volna meg-torkolni”: *Polemikus hang a 17–18. század fordulóján megjelent katolikus prédikációgyűjteményekben* = „Tenger az igaz hitről...”, i. m., 199–215, 199.

²⁷ BITSKEY István, *Az identitástudat formái a kora újkor Kárpát-medencében* = *Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkor Magyarországi művelődéstörténetéről*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, 2007 (Studia Litteraria, 45), 11–23.